

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.5

О. В. КРЕСІН

**ПИТАННЯ ПРО НАУКОВІ ЦІЛІ ПОРІВНЯННЯ
В ПРАВознавстві Західної і Центральної Європи
в Другій половині XVIII – Першій третині XIX ст.**

У другій половині XVIII – у першій третині XIX ст. було сформовано вчення про наукові цілі порівняльно-правових досліджень, серед яких: ідентифікація своєрідних елементів національного права та його оцінка, формулювання особливого в праві та класифікація правопорядків, визначення загального в праві.

Ключові слова: *порівняльне правознавство, порівняльно-правові дослідження, порівняння, своєрідне в праві, загальне в праві, особливе в праві.*

Кресин А. В. Вопрос о научных целях сравнения в правоведении Западной и Центральной Европы во второй половине XVIII – первой трети XIX в.

Во второй половине XVIII – первой трети XIX в. было сформировано учение о научных целях сравнительно-правовых исследований, среди которых: идентификация своеобразных элементов

© КРЕСІН Олексій Веніамінович – кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу міжнародного права і порівняльного правознавства, завідувач Центру порівняльного правознавства Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

национального права и его оценка, формулирование особенного в праве и классификация правопорядков, определение общего в праве.

Ключевые слова: сравнительное правоведение, сравнительно-правовые исследования, сравнение, своеобразное в праве, общее в праве, особенное в праве.

Oleksiy Kresin. The question of scientific goals of comparisons in jurisprudence of Western and Central Europe in the second half XVIII – the first third of the XIX centuries

In the second half XVIII – the first third of the XIX century the theory on the scientific goals of comparative legal studies was formed. 1. Identification of the distinctive elements of the national law and its evaluation.

Key words: comparative jurisprudence, comparative legal research, comparison, originality in the law, general in the law, particularity in the law.

Наскільки нам відомо, узагальнену постановку питання щодо цілей порівняння вперше здійснив геттінгенський професор Й.С. Пюттер у «Новому досвіді юридичної енциклопедії та методології» (1767 р.), виокремивши підрозділ під назвою «Як з користю порівнювати їх [правопорядки] між собою»¹. Також у Франції відомий юрист і політичний діяч, голова Національних зборів у 1789 р. і принциповий опонент Наполеона, А.-Г. Камю не пізніше ніж у 1804 р.² у «Листах щодо професії адвоката» вказав на чотири цілі пізнання зарубіжного права: 1) зарубіжне публічне право слід вивчати тому, хто досліджує міжнародні відносини – у той час як зарубіжне приватне право цікаве в такому випадку лише настільки, наскільки дає змогу поглибити загальні знання про відповідний народ; 2) зарубіжний досвід може бути корисний при реформуванні національного права; 3) це збагачує загальні знання про розвиток права кожного юриста; 4) обов'язково знати іноземне право якщо воно буде застосовуватися французьким судом³.

Серед наукових цілей порівняння в праві насамперед слід вказати на ідентифікацію своєрідних елементів національного права та

його оцінку. Ще лейпцизький професор А.Ф. Шотт у своїй «Юридичній енциклопедії та методології» 1772 р. закликав вивчати суцільне право для розуміння свого⁴. Зазначимо, що у контексті кантівської ідеї «космополітичного права» як взаємодії правових систем можна зрозуміти те, що ідентифікація чистого національного права, його реконструкція/конструкція в працях Г. Гуго стають суто дослідницькою, а не практичною проблемою. Він визнав, що «народ, який перейняв у галузі науки й навіть релігії традиції інших народів... насправді не може створити своє право, абсолютно незалежне від зовнішніх впливів»⁵.

Важливим моментом, який часто випускається з уваги при порівняльному аналізі ідей Ф.К. фон Савіньї та історичної школи, є те, що він, як і Гуго, визнавав важливість порівняльного пізнання права для ідентифікації національної традиції, її усвідомлення. Але не для запозичення інонаціональних елементів, а скоріше для уникнення цього, як і спокуси розчинення національного правового розвитку у всезагальному: «Доки ми не усвідомлюємо наш індивідуальний зв'язок з великим Цілим всього світу та його історією, ми будемо змушені бачити наші ідеї в спотвореному світлі всезагальності та першопочатковості»; потрібне «збереження власної цінності в новому сприйнятті»⁶.

Так само у «Погляді на німецьку юриспруденцію» (1810 р.) П.Й.А. фон Фейєрбах вказував: «Не можна говорити про дух окремого законодавства, якщо знайомий лише з ним одним і тільки з історією його розвитку», «не вивчивши законів усіх часів і народів в усій їхній повноті, не можна зрозуміти і передати дух статуту найменшого містечка»⁷. Українсько-польський вчений І.Б. Раковецький у праці 1820 р. пропонував використовувати порівняння, серед іншого, для відокремлення самотутніх (у тому числі й приналежних етномовній групі) елементів у національному праві від чужорідних⁸.

У «Юридичній енциклопедії» (1821 р.) німецько-данський вчений Н.Н. Фальк вказував, що порівняння надає можливість «більш різнобічного розгляду і більш ретельної оцінки вітчизняного права та його інститутів». Також він зазначав, що порівняльне дослід-

ження здатне дати фундаментальне знання основних принципів / «сутнісних правових ідей» національного правопорядку, окремого і особливого в ньому⁹. А. Е. Ганс у Передмові до «Спадкового права у всесвітньо-історичному розвитку» (1823 р.) висунув вимогу до знання про національну правову систему бути порівняльним, інакше воно не містить у собі наукової істини (істина – не в об'єкті, а в іншому), має ціль поза себе самим, є «бездумною позитивністю», простим «правоумінням» чи «правознанням», придатним лише для «ремісничого», «службового» використання¹⁰.

Фейєрбах у своїй праці «Ідея та необхідність універсальної юридичної науки» (1832 чи 1833 р.) вказував на те, що повноцінне пізнання будь-якого правового явища, і насамперед національного права, можливе лише через усвідомлення його співіснування та зв'язку з іншими явищами, виокремлення його видових і родових ознак, а також вивчення історії його становлення¹¹. В іншому випадку можна говорити про практичне національне правознання, але не про наукове знання національного права¹².

Ж.Л.Е. Лермін'є у своїй праці «Про метод історії порівняльних законодавств» (1836 р.) писав про пізнання «елементів всього людства», ідентичності людської природи шляхом порівняння позитивного права народів, але вказував на те, що елементи всезагальності в різний час і в різних місцях розвиваються неоднаково, «і об'єктивним фактом, і судженням розсудку» є особливості та першість прояву всезагальних елементів¹³.

Лермін'є зазначав, що «будь-яке істинно наукове порівняння обов'язково спирається на раціоналізм, а приводить до ідеальних концепцій»¹⁴. З контексту це слід розуміти так, що вихідним для ідеї порівняння завжди є певна апріорна гіпотеза щодо загальності того чи іншого елемента в праві, але порівняння зазвичай вказує на різноманіття варіантів і унікальність кожного з них. Тому переважним предметом історико-порівняльного правового дослідження він вважав саме особливості окремого (національного правопорядку) в його еволюції¹⁵.

Іншою метою порівняння в праві вчені протягом досліджуваного періоду вважали формулювання особливого в праві та класифікацію правопорядків. Ще Пюттер у «Новому досвіді юридичної енциклопедії та методології» (1767 р.) виокремив розділ «Права народів Європи і як вони можуть бути класифіковані на групи». Власне класифікація тут не запропонована, але представлений «новий підхід» до її конструювання: визначення «корінного» права, пізніші відгалуження від якого складають генетично пов'язану групу, або кола джерел / складових та особливостей їх поєднання / «змішання», характерних для певної групи правопорядків. Таким чином Пюттер, зокрема, з права окремих німецьких держав конструє німецьке право, що за своїми параметрами все ж є скоріше германським, - за єдиним «корінним» правом давніх германців, поширенням і взаємодією з «корінним» правом «римсько-юстиніанівського» і «папського» права¹⁶.

Подібні думки можна зустріти у праці українсько-польського вченого Т. Чацького «Про литовські й польські права, їх дух, джерела, зв'язок...» 1800 р. Зокрема, тут міститься вимога порівняння для відшукування «початкових прав», запозичення яких іншими народами веде до утворення груп правопорядків. Учений виокремлює принаймні дві групи європейських національних правопорядків: ті, право яких походить від римського права, й інша група¹⁷.

К.Й.А. Міттермайер у «Вступі до вивчення історії германського права» (1812 р.) відокремлював романську та германську групи правопорядків. Зокрема, для першої характерне те, що правовідносини є похідними від законодавства, а в другій навпаки – реальні правовідносини стають джерелом нормотворення. Тому, на думку Міттермайєра, законодавство германських країн є простішим і природнішим, більшою мірою відображає звичаї народу та його характер¹⁸. Він стверджував, що «система германського права», тобто сума правопорядків народів германської етномовної групи, має пізнаватися через споглядання¹⁹.

Савіні у праці «Про покликання нашого часу до законодавства і юриспруденції» (1814 р.), конструюючи плуралістичне право для

не зовсім визначеної нації (германської чи німецької), говорячи про «чималу кількість систем римсько-германського права»²⁰ у межах окремих держав (станом на час написання його праці вже не об'єднаних умовно єдиною державою, якою до 1806 р. була Священна Римська імперія германської нації), які не уніфікуються, а пізнаються порівняльно, імпліцитно проголосив існування наднаціональних правових спільностей, які, за допустимою та поширеною й тоді аналогією з порівняльним мовознавством можна назвати правовими сім'ями.

За своєю сутністю це було визнанням соціального особливого в праві – поряд із соціальним окремим – правовою системою (за тогочасною термінологією – «правовим устроєм») державно організованого/інституціоналізованого суспільства/нації. Це підтверджує уточнена ідея, висловлена Савіньї у 1815 і 1816 р., у тому числі в «Про призначення «Журналу історичної юриспруденції»» та «Голосах за і проти нової кодифікації» щодо різних обсягів германського та німецького права, різних (але міцно споріднених) германських племен, право яких слід пізнавати у порівнянні, порівняльного пізнання німецького права у контексті права народів германського походження²¹. У 1815 р. про це писав також інший представник історичної школи права К.Ф. Ейнгорн: право германських народів різне, але споріднене і має пізнаватися в порівнянні²². Можна стверджувати, що Савіньї та Ейнгорн розвинули ідею включеності національного права до ширшої спільності германського права, що передбачало усвідомлення і порівняльно-правового вивчення відмінностей між германським, римським та інонаціональним правом, запропонували регіональний напрям порівняльно-правових досліджень – у межах германських народів.

Так само українсько-польський вчений І.Б. Раковецький у праці 1820 р. пропонував ідею відповідності етномовних спільностей та груп правопорядків, у основі яких лежать єдина правова та «первинне» право. Метою порівняльних досліджень він вважав, зокрема, пізнання таких «побратимських» мов і правопорядків²³. Фальк у 1821 р. вказував, що можуть існувати групи правопорядків,

пов'язані історично, що дає змогу «пояснити особливості одного права за допомогою інших прав», а також зрозуміти подібності їх еволюції²⁴.

К.С. Цахарія у вступній статті до «Критичного часопису правової науки та законодавства зарубіжних країн» (1829 р.) розглядав усі народи Західної та Центральної Європи як групу, яку об'єднують, зокрема, спільне германське походження та взаємопов'язаність розвитку, виділяв «історію права держав німецького походження» як предмет і напрям наукових досліджень²⁵. У межах європейської (германської) групи він також виділяв, зокрема, англійське право, засноване на прецедентному праві, що структурно подібне до раннього етапу розвитку римського права, а його особливості виникли внаслідок боротьби судів «проти феодалної системи, запровадженої норманцями», і скандинавське право, яке найбільш повно зберегло характер давнього германського права²⁶.

Польський вчений-юрист В.А. Мацеєвський у своїй «Історії слов'янських законодавств» (т. 1 – 1832 р.) вказував на існування універсального та, скажімо так, регіонального (в межах правової сім'ї) рівнів порівняльно-правового дослідження і зазначав, що його праця належить до другого з них: вона присвячена «окресленню образу слов'янського законодавства», «духу законодавств слов'янських», а одним із своїх дослідницьких завдань він вважав «розгадку призначення слов'ян»²⁷. Він бачив однією з цілей порівняльно-правових досліджень зближення слов'янських правопорядків, а також пропагування цього²⁸.

Також серед цілей порівняння, концептуалізованих протягом досліджуваного періоду, слід відзначити визначення загального в праві. Пюттер у 1767 р. стверджував, що загальне право є суто дослідницьким узагальненням загальних елементів у національних правопорядках, що виникли в силу різних причин (у тому числі внаслідок взаємодії цих правопорядків), що здійснюється емпіричною юридичною наукою²⁹. Так само Гуго у 1789 р. зазначав, що виведення загального з національних правопорядків є виключно інтелектуальною (ре)конструкцією, пізнавальним завданням юри-

дичної науки³⁰. Загальне насправді є узагальненням окремих, не знімає та не зменшує правове різноманіття, не може бути об'єктивоване у вигляді позитивної правової системи.

Запропонована Гердером у 1784 – 1791 рр. «філософія історії людства» була суто мисленнєвим узагальненням віднайдених ним «ланцюжків божих творінь», а саме сукупності вертикальних та горизонтальних взаємозв'язків національних досвідів, що весь час змінюється, але не є простою сумою й ніколи не знімає та не заступає її неспівмірні складові³¹. Ми не можемо погодитися з сучасними дослідниками Ю. Перовим та К. Сергєєвим у тому, що при такому плюралістичному баченні у Гердера зникає власне філософія історії³². Його філософія історії дійсно не є трансцендентною, вона не пропонує єдиної і телеологічної статичної моделі, це є філософія процесуальна, тобто узагальнення процесів і станів, де загальні елементи є іманентними та прогресуючими в межах окремих суб'єктів – націй. Зазначимо також, що Ф.В. Шеллінг пропонував для виявлення найвищої ідеї синтезувати історичний матеріал з ідеями³³.

Фейєрбах у 1810 і 1832 – 1833 р. наголошував, що загальне у правовому розвитку є плюралістичним, не конструюється і не проголошується, пізнається апостеріорі на основі узагальнення національних досвідів, а до цілого може бути зведене лише спекулятивно (але в річищі філософії позитивного права)³⁴. Він зазначав, що як дерево неможливо пізнати за однією гілкою чи рослини за одним видом, так і в праві родові ознаки є конструкцією, що створюється наукою на підставі узагальнення всіх окремих (національних правопорядків) та їх видів, а тому закликав шляхом порівняння «пізнати загальне та закономірне у їхньому співвідношенні з окремим та випадковим» для віднайдення тієї основи, що дасть змогу «об'єднати окремі, на перший погляд розпоршені, частинки в те загальне ціле, що відображає основи людської природи»³⁵. Також він писав про можливість виокремлення епох у загальному розвитку права³⁶. Фальк у 1821 р. зазначав, що загальне в праві пізнається апостеріорі й історично³⁷. А Г.Ф. Пухта в «Енциклопедії права» (1821 р.) вважав, що «чисте право» є предметом філософського узагальнення загаль-

них елементів у національних правопорядках, а не юридичного (воно не є окремою позитивною реальністю)³⁸.

У 1823 р. Ганс відзначив, що за своєю сутністю загальне – це філософське (і водночас порівняльно-історичне) право, що засноване на позитивній юридичній науці, є узагальненням думки в її розвитку, яке має матеріальне існування лише в окремих. А отже – воно не протистоїть множинності останніх³⁹. На думку Ганса, порівняльний підхід у різних правових науках має узагальнювати наявне окреме в праві, а також у його становленні, але загальне ніколи не є абсолютним і абстрактним, воно процесуальне – є тенденцією в розвитку протягом певного історичного часу, явищем у множині індивідуальних національних розвитків⁴⁰.

Він вважав за можливе виділити епохи в загальному розвитку права⁴¹. Але, як зазначав К. Бертані, сутність епох у Ганса не є напередвизначеною, їх зміна не є ознакою телеологічності загальної еволюції права: епохи не можна передбачити, їх сутність та часові межі досліджуються емпірично апостеріорі – після їх завершення і в контексті всього минулого⁴². Крім того, Ганс не пов'язував характеристики епохи з якимось одним народом, не визнавав можливість більшого внеску в загальний правовий розвиток окремих народів, а проголошував рівноцінність кожного національного правового досвіду: право кожного народу є необхідним моментом у цьому розвитку, а загальне є завжди множиною⁴³. Як він відзначав у 1825 р., універсальна історія права є «проходженням усіх народних духів»⁴⁴.

У зв'язку із цим слід також відзначити обґрунтоване твердження Г. Монгаупта про те, що й так дещо декларативна «філософськість» праці Ганса (спрямованість на виокремлення певної загальної сутності в плюральності окремих), що не привела його до якихось певних висновків про загальне в праві, була їм самим фактично дезавуйована наприкінці 1820-х рр., починаючи з третього і четвертого томів «Спадкового права...» (1829 і 1835 рр.), де наголошується на необхідності кожного окремого, індивідуальності його духу, складності виявлення / конструювання абстрактного загального на основі іманентних елементів множини окремих та віднос-

ності значення одержаних таким чином результатів, а також відсутності суттєвих суперечностей автора з історичною школою Савіні⁴⁵.

Гегель у «Філософії історії» писав, що поряд з національними історіями існує загальна (всесвітня) історія, в ній виділяються чотири періоди, але загальними в ній є не реальні процеси, а її «мисленнєвий розгляд», а саме – ідея загальної розумності всесвітньо-історичного процесу; розумність (світовий дух) є орієнтиром і субстанцією дій людей і націй-держав, але вона пізнається постфактум, коли історичні дії й події вже відбулися⁴⁶. Іншим чинником пізнання і водночас формування загальності світового розвитку, на думку Гегеля, стає усвідомлення меж світу та його особливостей завдяки географічним відкриттям⁴⁷. Отже, як цілісне явище загальне може бути зняте лише шляхом спекулятивної рефлексії – як нежива абстракція – адже не може, як елементи субстанцій конкретних окремих, функціонувати без їх форм. І лише в філософському чи науковому дискурсі загальне може бути представлене як субстанційно цілісне.

У «Викладанні порівняльних законодавств» (1834 р.) Лермінє вказував, що саме пізнання зарубіжного правового досвіду (насамперед не позитивного права, а правового мислення – «моральності») є інструментом забезпечення сутнісної єдності світового правового розвитку, воно є елементом пізнання людської природи. Результатом, на думку Лермінє, має бути «філософія країн». Вона за своїм змістом є насамперед осмисленням ідеї справедливості, яка «почалася з релігією та має вдосконалюватися нині наукою»⁴⁸.

Отже, європейські юристи протягом досліджуваного періоду розвинули вчення про наукові цілі порівняння. Серед них, зокрема, наголошувалася ідентифікація своєрідних елементів національного права та його оцінка. Результатом осмислення цієї проблематики стали твердження про: неможливість існування «чистого» права народу, що ізольоване від зовнішніх взаємодій і складається виключно із своєрідних елементів, але можливість натомість його реконструкції як «чистої» моделі; можливість пізнання своєрідності правопо-

рядку, а також його особливих і загальних характеристик лише у порівнянні з іншими.

Другою (нумерація наша і чисто умовна) науковою метою стало визначення особливого в праві, що було пов'язано також з класифікацією правопорядків. Погоджуючись у тому, що особливості їх виникнення, історичного розвитку та взаємодії формують їх сталі кола, вчені пропонували кілька критеріїв такого групування: 1) генетичний – відповідно до походження групи народів від одного давнього народу; 2) мовно-культурний – за спорідненістю в межах мовних сімей або історичною близькістю розвитку культур народів (перший і другий критерій тісно пов'язані, але часом наголошувалися їх відмінні елементи); 3) за особливостями змішування – народи, право яких тривалий час було охоплено взаємодією в межах визначеного кола чи з тими самими зовнішніми щодо них правопорядками; 4) юридико-технічний – народи з подібною системою джерел права, спільними особливостями правотворення чи правозастосування.

Третьою науковою метою порівняння стало визначення загального в праві. Протягом досліджуваного періоду вчені цілковито відкинули детерміністські й об'єктивістські пошуки загального в праві й запропонували розглядати його лише як сукупність процесів розвитку і взаємодії національних правових систем, що пізнається шляхом узагальнення емпіричних досліджень. Погляди різних дослідників у межах цієї пропозиції відрізнялися, загальне могло бачитися як: 1) матеріальне – існування загальних елементів у національних правопорядках і національних традиціях правового мислення, які зумовлюються єдністю природи людини, так би мовити, людською субстанцією, або з'являються і накопичуються як результат сукупності взаємодій людських суспільств; 2) процесуальне – суто мисленнєве узагальнення тенденцій у процесах розвитку і взаємодії національних правопорядків. Але всі вони погоджувалися в тому, що загальне є: 1) іманентним, не існує об'єктивно поза окремими (національними правопорядками), є сукупністю їх іманентних елементів; 2) плюралістичним, не зменшує різноманіття в праві й не може бути об'єктивоване як позитивний правопорядок; 3) дина-

мічним, постійно змінюється в обсязі й за змістом; 4) діалектичним, передбачає поруч з конвергенцією й дивергенцію правопорядків; 5) суб'єктивним, не може бути пізнане поза узагальненням ученого.

1. *Pütter J.S.* Neuer Versuch einer Juristischen Encyclopädie und Methodologie / Pütter J.S. – 2 Aufl. – Göttingen: im Verlag der Wittve Vandenhoeck, 1767. – S. 29. 2. 1804 р. – рік смерті А.-Г. Камю, а помертне видання з відповідними вказівками вийшло у 1805 р. 3. *Hug W.* The History of Comparative Law / W. Hug // Harvard Law Review. – 1931 – 1932. – Vol. 45. – P. 1060. 4. *Ребет Л.* Історія порівняння / Ребет Л. // Історія порівняльного правознавства як сфера наукових досліджень : зб. наук. праць / за ред. О.В. Кресіна, І.М. Ситара. – К. ; Львів : Ліга-прес, 2015. – С. 386. 5. *Гуго Г.* Учебник по курсу цивилістики / Гуго Г. // Антологія мирової правової мислі : в 5 т. – Т. III. Європа. Америка: XVII – XX вв. / Нац. обществ.-науч. фонд; рук. науч. проекта Г.Ю. Семигин. – М. : Мысль, 1999. – С. 276. 6. *фон Савиньи Ф.К.* О призвании нашего времени к законодательству и юриспруденции // фон Савиньи Ф.К. Система современного римского права. – Т. I / пер. с нем. Г. Жигулина; под ред. О. Кутеладзе, В. Зубаря. – М. : Статут, 2011. – С. 185; *Rahmatian A.* Friedrich Carl von Savigny's Beruf and Volksgeistlehre / A. Rahmatian // The Journal of Legal History. – 2007. – Vol. 28. – No. 1. – P. 8 – 9. 7. *Фейербах П.Й.А.* Погляд на німецьке правознавство / П.Й.А. Фейербах / пер. з фр. О.А. Шаблій за ред. О.В. Кресіна // Порівняльно-правові дослідження. – 2011. – № 2. – С. 15. 8. *Rakowiecki J.B.* Prawda ruska; czyli, Prawa wielkiego xięcia Jarosława Władymirowicza... / Rakowiecki J.B. – Т. I. – Warszawa : Drukarnia XX Piirarow, 1820. – S. 81 – 82; *Rakowiecki I.B.* Prawda Ruska czyli prawa wielkiego xięcia Jarosława Władymirowicza... / Rakowiecki J.B. – Т. II. – Warszawa : Drukarnia XX Piirarów, 1822. – S. 315. 9. *Фальк Н.Н.* Различия в праве и сравнительное правоведение / Фальк Н.Н. / пер. с нем. языка В.В. Эмих при участии Е.В. Серебренниковой под ред. А.В. Кресина // Сучасні проблеми порівняльного правознавства : зб. наук. праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, Я.В. Лазура; упор. : О.В. Кре-

сін, М.В. Савчин. – Ужгород-Київ : Говерла, 2015. – С. 197.

10. Ганс Э. Предисловие к работе «Наследственное право во всемирно-историческом развитии. Сочинение по универсальной истории права» / Ганс Э. / пер. с нем. языка Е.В. Серебренниковой, В.В. Эмих ; под ред. А.В. Кресина, В.В. Эмих // Філософія порівняльного правознавства : зб. наук. праць / за ред. О.В. Кресіна. – Київ ; Львів : Ліга-прес, 2015. – С. 89 – 93; Монгаупт Х. Универсальная история права и сравнение у Эдуарда Ганса / Х. Монгаупт// Научный ежегодник Института философии и права УО РАН.- 2015. – Т. 15. – Вып. 4. – С. 122.

11. Фейербах П.Й.А. Идея та необхідність універсальної юридичної науки. Природне право, філософія права, загальне правознавство / А.Й.А. Фейербах // Порівняльно-правові дослідження. – 2012. – № 1-2. – С. 12, 23.

12. Там само. – С. 11 – 12.

13. Лерминье Ж.Л.Э. О методе истории сравнительных законодательств / Ж.Л.Э. Лерминье / пер. М.В. Захаровой под ред. А.В. Кресина // Порівняльно-правові дослідження. – 2012. – № 1-2. – С. 25 – 26.

14. Там само. – С. 27.

15. Там само. – С. 25.

16. Pütter J.S. Op. cit. – S. 28 – 29, 93, 95 – 96.

17. Czacki T. O litewskich i polskich prawach o ich duchu, źródłach, związku... / Czacki T. – Т. I. – Warszawa : Drukarnia J.C.G. Ragozcego, 1800. – S. 5.

18. Mittermaier C.J.A. Einleitung in das Studium der Geschichte des germanischen Rechts / Mittermaier C.J.A.. – Landshut, 1812. – S. 65.

19. Там само. – S. 66.

20. фон Савиньи Ф. Цит. праця. – С. 151.

21. von Savigny F.K. Stimmen für und wider neue Gesetzbücher / F.K. von Savigny // Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft. – 1816. – Band 3. – S. 8 – 9; фон Гирке О. Историческая школа права и германисты / фон Гирке О. // фон Савиньи Ф.К. Система современного римского права. – Т. I... – С. 45; фон Иеринг Р. Историческая школа юристов / фон Иеринг Р. // Там само. – С. 83.

22. фон Гирке О. Цит. праця. – С. 45.

23. Rakowiecki J.B. Prawda ruska... / Rakowiecki J.B. – Т. I. – S. 81 – 82, 84; Rakowiecki I.B. Prawda Ruska... / Rakowiecki I.B. – Т. II. – S. 243, 246, 315 – 316.

24. Фальк Н.Н. Цит. праця. – С. 197.

25. Цахарія К.С. Про призначення «Критичного часопису правової науки та законодавства зарубіжних

країн» / Цахарія К.С. // Сучасні проблеми порівняльного правознавства : зб. наук. праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, Я.В. Лазура; упор. О.В. Кресін, М.В. Савчин. – Ужгород-Київ : Говерла, 2015. – С. 203.

26. Там само. – С. 205 – 206. **27.** *Maciejowski W.A.* Historia prawodawstw słowiańskich / Maciejowski W.A. – Т. 1. – Warszawa, Lipsk : W Księgarniach Brzeziny I Hinrichsa, 1832. – S. VI, 53 – 54.

28. Там само. – S. 1, 11, 53 – 54. **29.** *Pütter J.S.* Op. cit. – S. 22 – 23; *Тарановский Ф. В.* Учебник энциклопедии права / Тарановский Ф.В. – Юрьев: Типография К. Маттисена, 1917. – С. 302 – 303; *Новгородцев П.* Историческая школа юристов. Ее происхождение и судьба / Новгородцев П. // Немецкая историческая школа права. – Челябинск : Социум, 2010. – С. 35, 38. **30.** *Гуго Г.* Цит. праця. – С. 275 – 276; *Михайлов А.М.* Сравнительное исследование философско-методологических оснований естественно-правовой и исторической школ правоведения / Михайлов А.М. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 296.

31. *Гердер И.Г.* Идеи к философии истории человечества / Гердер И.Г. / пер. и примечания А.В. Михайлова. – М. : Наука, 1977. – С. 9, 10. **32.** *Перов Ю.В.* «Философия истории» Гегеля: от субстанции к историчности / Ю.В. Перов, К.А. Сергеев // Гегель Г.В.Ф. Лекции по философии истории / пер. А.М. Водена. – СПб. : Наука, 2000. – С. 35. **33.** *Ребет Л.* Цит. праця. – С. 389. **34.** *фон Фейербах П.Й.А.* Погляд на німецьке правознавство... – С. 287 – 289, 292; фон Фейербах П.Й.А. Ідея та необхідність... – С. 337, 330 – 331, 338. **35.** *фон Фейербах П.Й.А.* Ідея та необхідність... – С. 12 – 13.

36. Там само. – С. 23. **37.** *Фальк Н.Н.* Цит. праця. – С. 197. **38.** *Пухта Г.Ф.* Энциклопедия права / Пухта Г.Ф. – Ярославль : Типография Г.Фальк, 1872. – С. 43, 85 – 86, 90. **39.** *Ганс Э.* Предисловие... – С. 82, 85, 93 та ін. **40.** *Ганс 1823.* – С. 93, 95; *Монгаупт.* – С. 119. **41.** *Ганс Э.* Предисловие... – С. 79, 83. **42.** *Bertani C.* Das Erbrecht... – S. 119, 123 – 126. **43.** *Ганс Э.* Цит. праця. – С. 87 – 88. **44.** *Монгаупт Х.* Цит. праця. – С. 122. **45.** Там само. – С. 119, 121 – 122. **46.** *Гегель Г.В.Ф.* Лекции по философии истории / Гегель Г.В.Ф. / пер. А.М. Водена. – СПб. : Наука, 2000. – С. 57, 63 – 65, 70, 78, 102, 112, 147 – 152, 368, 455; Перов Ю.В., Сергеев К.А. Цит.

праця. – С. 41; Монгаупт Х. Цит. праця. **47.** Гегель Г.В.Ф. Цит. праця. – С. 418–419. **48.** *Lerminier E.* De l'enseignement des législations comparées / Lerminier E. // *Études d'histoire et de philosophie.* – Т. II. – Paris : Charpentier, Libraire-Éditeur, 1836. – P. 92.

***Kresin Oleksiy.* The question of scientific goals of comparisons in jurisprudence of Western and Central Europe in the second half XVIII – the first third of the XIX centuries**

In the second half XVIII – the first third of the XIX century the theory on the scientific goals of comparative legal studies was formed. 1. Identification of the distinctive elements of the national law and its evaluation. The result of analysis of this issue is the assertion: the impossibility of the existence of "pure" law of the people that isolated from external interactions and consists exclusively of original elements, but instead the possibility of its reconstruction as a "pure" model; possibility of cognition the originality of law, as well as its specific and general characteristics only in comparison with others. 2. Identification of the special in law and legal orders classification. Agreeing that features of their origin, historical development and their interactions form the stabile circles, the researchers suggested several criteria of such groupings: 1) genetic – according to the group of peoples origin from one ancient people; 2) language and culture – for affinity within language families or historical proximity of cultures (first and second criteria are closely related, but sometimes their distinctive elements are stressed); 3) mixing features – the peoples whose legal orders are long covered the interaction within the specified range or with the same legal orders outside the circle; 4) technical – people with a similar systems of sources of law, common features of lawmaking or law enforcement. 3. Determination of the general in the law. Regardless of the differences in their concepts, the scientists agreed that general is: 1) the immanent, not objectively exist outside the domestic legal order, is a collection of their inherent elements; 2) pluralistic, not reduce diversity in law and can not be objective positive order; 3) dynamic, constantly changing in scope and in content; 4) dialectic, in-

volves the convergence and divergence of legal orders; 5) subjective, can not be known outside the scientific generalization.

Key words: comparative jurisprudence, comparative legal research, comparison, originality in the law, general in the law, particularity in the law.

УДК 340.1

О. Л. ЛЬВОВА

ЛІБЕРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ТА ІНСТИТУТ СІМ'Ї В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ

Досліджуються сучасні тенденції європейської лібералізації українського законодавства, яка вступає в гостру суперечність із загальноприйнятим розумінням моралі. Особливо це кидає виклик традиційному розумінню сім'ї. Досліджуються законодавчі новели щодо так званої гендерної рівності та ювенальної юстиції, які загрожують здоровому розвитку інституту сім'ї в Україні. Автором звертається увага на певну підміну понять у використанні поняття «права людини», що в європейській традиції часто відбувається з посяганням на ці права під назвою «свобода вибору».

Ключові слова: гендерна рівність, гомосексуалізм, інститут сім'ї, лібералізм, мораль, права людини, ювенальна юстиція.

Львова Е. Л. Либеральные ценности и институт семьи в Украине: вызовы и угрозы

Исследуются современные тенденции европейской либерализации украинского законодательства, которая вступает в острое противоречие с общепринятым пониманием морали. Особенно это бросает вызов традиционному пониманию семьи. Исследуются за-